

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 241-250.

Geliş Tarihi–Received Date: 12.04.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 01.07.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HÜLEGÜ'NÜN İLHANLI HANEDANINA MEŞRU ZEMİN İNŞAASI

ÇETİN KAYA*

ÖZ

Cengiz Han zamanından beri Ceyhun Nehri'nin batısında Moğollar adına askerî faaliyetleri yürütmek için bazı komutanlar görevlendirilmiştir. Bölge Cengiz Han'ın ölümü öncesinde tam olarak ele geçirilemediği için herhangi bir hanedana ilhak da edilmemiştir. Bu nedenle bölgede bulunan yöneticiler Büyük Kağanlık tarafından atanmıştır. Ama Möngke Kağan zamanında bölgenin tam olarak ele geçirilmesi için büyük bir ordu toplanmıştır. Gönderilen ordunun yönetimine Cengiz Han'ın oğullarının hanedanından bazı şehzadeler getirilmiştir. Bu şehzadeler haricinde birçok önemli komutan da bu orduda yerini almıştır. Möngke Kağan tarafından gönderilen şehzadelere yapmaları için birtakım görevler verilmiştir. Verilen görevler şunlardır: Bölgede Moğol hâkimiyetine karşı direnen bazı guruplar ortadan kaldırılmalıdır. Kale ve surlar yıkılmalıdır. Ayrıca Bağdat Halifeliği Moğollara tabi olmaya çağırılmalıdır. Bu görevler tamamlandıktan sonra da Moğol akınları daha ileriye taşınarak yeni bölgelerin ele geçirilmesine zemin hazırlanmalıdır. Şehzadelerin Ceyhun Nehri'nin batısında sürdürdükleri faaliyetlerle uyumlu olduğu görülen bu görevler, bir bakıma onların bölgeye gönderiliş nedenlerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak Bağdat Halifeliği, Moğollar tarafından ele geçirildikten sonra bazı şehzadelerin artık seferlere iştirak etmedikleri görülmektedir. Bu durum şüphesiz bölgede yaşanacak olan yeni sürecin başlangıcı olmuştur. Bölgeye gelen şehzadelerden Toluy'un oğlu Hülegü'nün Ceyhun Nehri'nin batısına gönderiliş nedenleri ve sonrasında üstlenmiş olduğu rol arasında kaynaklarda bir takım çelişkiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Hülegü'nün Möngke Kağan tarafından Ceyhun Nehri'nin batısına gönderildiği zaman bölgeye idari maksatla geldiğini rivayet etmektedirler. Ancak bu rivayet tarihî süreç incelendiğinde meydana gelen olayların nedenlerini tam olarak açıklığa kavuşturamamaktadır. Diğerleri ise, Hülegü'nün bölgeye sadece askerî ve siyasi amaçları sürdürmek için geldiğini söylemektedirler. Bu kaynaklara göre, Hülegü'yü bölge idaresini üstlenmeye götüren sürecin 1258 yılında Bağdat Halifeliği'nin ele geçirilmesinden sonra başladığı görülmektedir. Halifeliğin ele geçirilmesinin ardından Hülegü bir elçilik heyeti yollayarak bölgede bulunan şehzadelerin kendi başına buyruk hareket etmelerinden şikâyetlerini ağabeyi Möngke Kağan'a bildirmiştir. Heyetin, Möngke Kağan'ın huzuruna çıkması ve durumu anlatması sonrasında Ceyhun Nehri'nin batısı artık idari anlamda yeni bir sürece girmiştir. Yeni sürecin başlamasında, Möngke Kağan'ın 1259 yılında ölümü öncesi, kardeşi Hülegü'ye bölgenin idaresini vermiş olması etkili olmuştur. Bu süreç içinde idareyi ele almak isteyen Hülegü'nün, en kuvvetli muhalifleri Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler olmuştur. Ama Hülegü muhalif şehzadeleri ortadan kaldırmayı başarmıştır. Sonrasında Büyük Kağanlık için çıkan taht kavgalarının vermiş olduğu fırsatla meseleye Altın Orda hanı Berke'nin de dâhil olduğu görülmektedir. Dönemi aydınlatmada önemli role sahip tarihî vesikaların detaylı incelemesi yapılırca Hülegü'nün en erken 1259-1260 yıllarında Ceyhun Nehri'nin batısında idari hak iddiası ile ortaya çıktığı görülmektedir. Verilen bu tarih, birçok kronik ve nümizmatik veriyle de doğrulanmaktadır. Görüldüğü üzere Hülegü, hiçbir idari maksat taşımadan gelmiş olduğu coğrafyada hakimiyet iddiasıyla ortaya çıkmış ve verdiği başarılı mücadele ile idareyi eline almayı başarmıştır. Böylece hem kendisinin hem de hanedanının bölge yönetiminde söz sahibi olmasına zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hülegü, İlhanlılar, Möngke Kağan, Büyük Kağanlık.

CONSTRUCTION OF LEGITIMATE GROUND FOR THE ILKHANID DYNASTY OF HULAGU

ABSTRACT

Since the time of Genghis Khan, some commanders have been assigned to carry out military activities on behalf of the Mongols west of the Oxus River. It was also not annexed to any dynasty, as the region was not fully captured before Genghis Khan's death. For this reason, the rulers in the region were appointed by The Great Khaganate. But in the time of Mongke Khagan, a large army was assembled to fully capture the region. Some princes from the dynasty of Genghis Khan's sons were brought to the administration of the sent army. Apart

* Dr., E-Posta: cetinkayaa.58@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3876-5140

from these princes, many important commanders also took their place in this army. The princes sent by Mongke Khagan were given a number of tasks. According to the tasks assigned: Some groups that resist Mongol rule in the region must be eliminated. The castle and fortifications must be demolished. In addition, the Baghdad Caliphate should be called upon to be subject to the Mongols. After these missions are completed, the Mongol raids should be moved further and the ground should be prepared for the capture of new territories. These duties, which are seen to be compatible with the activities carried out by princes west of the Oxus River, in a way reveal the reasons why they were sent to the region. However, after the Caliphate of Baghdad was captured by the Mongols, it seems that some princes no longer participated in the expeditions. This is undoubtedly the beginning of a new process that will take place in the region. There are a number of contradictions in the sources between the reasons why Tolui's son Hulagu, one of the princes who came to the region, was sent to the west of the Oxus River and the role he took on afterwards. Some sources say that Hulagu came to the region for administrative purposes when he was sent by Mongke Khagan to the west of the Oxus River. But this story does not fully clarify the reasons for the events that occurred when the historical process was examined. Other sources say that Hulagu came to the region only to pursue military and political goals. According to these sources, it seems that the process that led Hulagu to assume the administration of the region began after the capture of the Caliphate of Baghdad in 1258. After the capture of the caliphate, Hulagu sent an embassy delegation to inform his brother Mongke Khagan of his complaints that the princes in the region were acting on their own. After the delegation appeared before Mongke Khagan and explained the situation, the west of the Oxus River entered a new process in administrative terms. In the beginning of the new process, Mongke Khagan's death in 1259, before his brother to Hulagu administration of the region was effective. Hulagu's strongest opponents, who wanted to take over the administration in this process, were the princes of the Jochi dynasty. However, Hulagu managed to eliminate these dissident princes. Afterwards, with the opportunity of the throne fights for the Great Khaganate, it is seen that Berke, khan of Golden Horde, was also involved in the issue. When the historical documents, which have an important role in illuminating the period, are examined in detail, it is seen that Hulagu emerged at the earliest in 1259-1260 with the claim of khanate in the west of the Oxus River. This date is confirmed by many chronic and numismatic data. As can be seen, Hulagu emerged with an administrative claim in the geography in which he came without any administrative purpose and managed to take over the administration with his successful struggle. Thus, he prepared the ground for both himself and his dynasty to have a say in the regional administration.

Keywords: Hulagu, Ilkhanids, Mongke Khagan, Great Khaganate.

GİRİŞ

Cengiz Han 1227 yılında ölümünden önce oğulları ve diğer akrabaları arasında ülkesini idari alanlara bölmüştür. Bu paylaşımın bir siyasi bölünmeye dönüşmemesi için de bütün idari alanları Büyük Kağanlık makamına bağlamıştır. Oluşan idari paylaşım sonrası Cengiz Han'ın, Börte Üçin'den olma dört oğlu kendilerine düşen arazilerde hanedanlarını kurma fırsatı bulmuşlardır. Ancak paylaşım yapılırken bazı bölgelerin yönetimi herhangi bir hanedana değil de gönderilen idareciler yoluyla doğrudan Büyük Kağanlık makamına bağlanmıştır. Ceyhun Nehri'nin batısı da kağanlık makamına bağlanan bölgelerden biridir. Bölge Cengiz Han'ın ölümü öncesinde daha tam olarak elde edilemediği için paylaşımından muaf tutulmuştur. Ama bu bölgede Moğollar adına askerî faaliyetleri yöneten komutanlar, Cengiz Han zamanında düzenlenen Harezmsahlar Seferi'nden (1219-1224) itibaren varlıklarını göstermeye başlamışlardır. Bu nedenle de Moğolların bölgeyi kontrol altına alma emelleri daima canlılığını korumayı sürdürmüştür.

1. Hülegü'nün Ceyhun Nehri'nin Batısına Gelişi ve Hâkimiyetini Kurması

Ceyhun Nehri'nin batısında Moğollar adına faaliyetleri sürdürmek ile mükellef ilk atanan askerî idareci Ötegedey Çormagan, Bağdat Halifeliği ile mücadele etmesi için Harezmsah Seferi sırasında gönderilmiştir.¹ Daha sonra da Ögedey (1229-1241) ve Göyük (1246-1248) zamanında bazı kişiler kağanlık adına mezkûr yerde görev yapmıştır. Böylece bölge Mönge Kağan'ın (1251-1259) iktidarına kadar herhangi bir hanedan üyesinin iradesi altında olmayıp gönderilen askerî ve sivil yöneticilerin kontrolünde bulunmuştur.² Hatta Mönge Kağan'ın iktidara gelişi ile birlikte Ceyhun Nehri'nin batısında bulunan yöneticilerin çoğu eski görev yerlerine yeniden tayin edilmiştir.³

¹ Anonim, *Mongolun Niçoça Tobçıyan*, trs. B. Sumyabaatar, Ulsin Hevleliin Gazar, Ulaanbaatar 1990, s. 795-796; Anonim, *The Secret History of the Mongols*, tr. Igor de Rachewiltz, Brill, Leiden 2004, s. 956-957.

² Abbas İkbâl Aşteyâni, *Târîh-i Moğol*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1987, s. 165-170; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957, s. 44-58; George Lane, "Arghun Aqa Mongol Bureaucrat", *Iranian Studies*, C. 32, S. 4, Oxford 1999, s. 461-463.

³ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân Guşâ*, Neşr. Muhammed Kazvinî, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016, s. 585; George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century Iran*, Routledge Curzon Press, London 2003, s. 162-163; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 102-103.

Möngke Kağan zamanında, Çormagan'ın ölümünden sonra yerine geçen Besüt boyuna mensup Baycu Noyan,⁴ kağanlık makamına bir elçilik heyeti göndermiştir. Heyet, Möngke Kağan'ın yanına vardığı vakit Baycu'nun, İsmaililer ve Bağdat Halifeliği'nden şikâyetlerini bildirmiştir. Böylece kağanlık makamından yardım talebinde bulunulmuştur. Möngke Kağan yanında bulunan Şemseddin Kazvinî'nin de teşviki ile Ceyhun Nehri'nin batısına sefer düzenleme kararı almıştır.⁵ Verilen karar doğrultusunda Cengiz Han'ın oğulları ve akrabaları arasında pay ettiği ordunun beşte biri talep edilmiştir.⁶ Diğer hanedan mensupları tarafından gönderilen ordunun kontrolünü sağlamak amacıyla bazı şehzadeler de gelen birliklere eşlik etmişlerdir. Bu şehzadeler arasında Çuci Hanedanı'ndan Şiban'ın oğlu Balaga⁷, Boal'ın⁸ torunu Tutar⁹ ve Ordu'nun oğlu Kuli¹⁰ bulunmaktadır. Çağatay Hanedanı'ndan ise, Moçi Yebe'nin oğlu Teküder¹¹ bu orduya dâhil olmuştur. Toluy Hanedanı'ndan Hülegü¹² ve diğer kardeşi Sübütey¹³ ve Cengiz Han'ın Oyrat boyuna gelin giden kızı Çiçegen Beki'nin oğlu Buka Timur, Möngke Kağan'ın emri ile sefere katılanlar arasındadır. Ayrıca bahsedilen kişiler haricinde birçok hanedan mensubu ve komutanlar gönderilen orduya eşlik etmek için hazır bulunmuştur.¹⁴

Hanedana mensup birçok şehzadenin katıldığı bu seferin askerî ve siyasî amaçları bazı kaynaklara göre şunlardır: Ceyhun Nehri'nin batısında ele geçirilen her yerde Cengiz Han yasaları hâkim kılınmalıdır. Horasan'dan başlanarak kale ve surlar yıkılıp kullanılamaz hâle getirilmelidir. Moğollara karşı direnç gösteren herkes ortadan kaldırılmalı ve itaat edenler ödüllendirilmelidir. Bölgede asayiş bozan ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Kürt ve Lor aşiretlerine boyun eğdirilmelidir. Bağdat Halifeliği Moğol hâkimiyeti altına girmeye çağırılmalıdır. Halife bu durumu kabul ederse hiçbir şekilde ona kötü muamelede bulunulmamalıdır. Eğer kabul etmez ise, o da ortadan kaldırılmalıdır. Bu işler halledildikten sonra Moğol nüfuz ve hâkimiyeti daha ileriye taşınmalıdır.¹⁵

Tarihî süreç göz önüne alındığında yukarıda bahsedilen askerî ve siyasî amaçlar ile doğru orantılı bir şekilde ilerlendiği görülmektedir. Möngke Kağan tarafından gönderilen ordu Zilhicce 653 yılında (Ocak 1256) Ceyhun Nehri'ni geçmiştir. Almış oldukları görev doğrultusunda zaman kaybetmeden bölgedeki itaat etmeyen kale ve şehirlerin ele geçirilmesi işine girişmişlerdir.¹⁶ İsmaililer üzerine yürünerek merkez edindikleri Alamut Kalesi, Zilkade 654 yılında (Aralık 1256) ele geçirilmiştir.¹⁷ Civarda bulunan diğer Moğol birliklerinin katılımıyla düzenlenen kuşatma sonrası Bağdat şehri h. 656 yılında (1258) ele geçirilmiştir. Böylece beş yüz yılı aşkın bir süredir varlığını idame ettiren Abbasi Halifeliği'ne son verilmiştir.¹⁸ Bağdat şehrinin ele geçirilmesi sonrasında da Moğollar akınlarına devam ederek Suriye üzerinden Mısır'a yönelecek büyük bir sefer tertiplemişlerdir. Ancak bu sefer tam olarak amacına ulaşamamıştır. Çünkü, Möngke Kağan'ın Çin seferinde

⁴ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, S. 3, çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 228; Ch'i T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temaslarda Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1970, s. 154.

⁵ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, C. II, Neşr. Muhammed Ruşen- Mustafa Musevi, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995, s. 973-974; Muhammed Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, Neşr. Cafer Şear, Encümen-i Asar Mefahir-i Ferhengi, Tahran 2000, s. 413-414; Mahmud Mirhand, *Târîh-i Ravzatü's Safâ*, C. VIII, Neşr. Cemşid Kiyânfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006, s. 4015-4016.

⁶ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C.II, s. 974-976; Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, s. 556.

⁷ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *Kitab-ı Nesebname-i Müluk*, Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kitaplığı, Envanter Nu: 2937, vr. 124b; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, C. I, s. 724-725.

⁸ Bu kişinin ismi *Kitab-ı Nesebname-i Müluk* adlı eserin Uyğur Harfleri ile yazılmış kısmında Çilegün olarak verilmektedir. Bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 119a.

⁹ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 126b; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 729.

¹⁰ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 119a; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 716.

¹¹ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 132b; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 759.

¹² *Kitab-ı Nesebname-i Müluk*'un Uyğur harfleri ile yazılmış kısmında bu isim "Ülegü" şeklinde kaydedilmiştir. Bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 141a, 150a.

¹³ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, vr. 136a; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, C.II, s. 783.

¹⁴ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 977-978, 1008; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, 2016, s. 707-709; Gregory Abu'l Farac, *age*, C. II, s. 556; Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Neşr. Abdul Muhammed Ayeti, İntişarat-ı Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1968, s. 342; Muhammed Benâketî, *age*, s. 414, 417.

¹⁵ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 976-977; Muhammed Benâketî, *age*, s. 414; Mahmud Mirhand, *age*, s. 4016.

¹⁶ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 979; Muhammed Benâketî, *age*, s. 415; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 714-717.

¹⁷ Fevîh Hafî, *Mucmel Fesih*, C. II, Neşr. Seyid Muhsin Naci Nasrabadi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2009, s. 807; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 742-743; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, Neşr. Abdulluseyin Nevai, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 2015, s. 589.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Tabataba, *Târîh-i Fahri*, tr. Muhammed Vahid Gulpayegani, İntişarat-ı Bengah Tercüme Neşr Ketab, Tahran 1981, s. 18-19; Gregory Abu'l Farac, *age*, C. II, s. 568-570; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *age*, s. 589; Müverrih Vardan, *agm*, s. 232; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul 2015, s. 104-108.

HÜLEGÜ'NÜN İLHANLI HANEDANI'NA MEŞRU ZEMİN İNŞAASI

iken 1259 yılında öldüğü¹⁹ haberi gelince Moğol orduları ilerleyişine devam edememiştir. Böylece sefer yarıda kesilerek mevcut ordunun büyük bölümü İran'a dönmüştür.²⁰

Şehzadelerin, Ceyhun Nehri'nin batısında yapması gereken askerî ve siyasî görevleri kaynaklarda açık bir şekilde kronolojiye de uygun olarak anlatılmasına rağmen, idari görevleri konusunda birtakım çelişkiler göze çarpmaktadır. Bu konuda bilgi veren kaynakların çoğu idari anlamda Hülegü'yü ön plana çıkarmaktadırlar. Hatta bu kaynaklarda Ceyhun Nehri'nin batısının Cengiz Han ve Hülegü'nün babası Toluy tarafından ele geçirildiği vurgulanmaktadır.²¹ Böylece Toluy Hanedanı'nın bölge hâkimiyetine meşru zemin atfedilmektedir. Çünkü, Moğol geleneklerine göre, hanedan üyeleri ele geçirdikleri bölgelerde idari haklara sahip olabilirlerdi.²² Bu nedenle *Muntehabû't Tevârih-i Muîni*, diğer kaynaklarda geçen bu söylemleri daha da ileriye götürerek, Hülegü'nün İran'a babası Toluy'un mirasına sahip çıkmak amaçlı geldiği bilgisini vermektedir.²³ Çoğu kaynak bölgedeki idari hakları Toluy Hanedanı lehine olacak şekilde aktarsa da, dönemin aydınlatılmasında önemli yere sahip bazı kaynaklar, Cengiz Han'ın diğer oğulları Çağatay ve Ögedey'in Ceyhun Nehri'ni geçerek bölgede askerî faaliyetler üstlendiklerine dair bilgilere değinmektedirler.²⁴ Ceyhun Nehri'nin batısının Moğol hâkimiyetine girişinden itibaren Toluy Hanedanı'nın tasarrufunda değil de, Büyük Kağanlık idaresinde olması buranın herhangi bir hanedana ait olmadığı düşüncesini desteklemektedir. Hatta Toluy Hanedanı'na nazaran diğer hanedanların bölge üzerinde daha fazla haklara sahip oldukları kaynaklardan takip edilebilmektedir.²⁵

Ceyhun Nehri batısında kalan toprakların yönetiminde uzun yıllar söz sahibi olacak olan İlhanlı Hanedanı'nın kurucusu Toluy oğullarından Hülegü'nün, bölgeye idari bir maksat ile gelip gelmediği konusunda bazı şüpheler bulunmaktadır. Birçok araştırmacının konu hakkındaki farklı görüşleri mevcut şüpheleri daha da artırmaktadır.²⁶ Hülegü'nün bölgeye gelişi sırasında idari konumunun aydınlatılmasında önemli yere sahip olan kaynakların başında *Târîh-i Cihân Guşâ* gelmektedir. Bu eserin müellifi Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, İran'dan yola çıkarak Karakorum şehrine gitmiştir. Sonrasında Môngke Kağan tarafından batıya gönderilen orduya eşlik ederek İran'a geri dönmüştür. Müellifi tarafından bazı önemli kısımlarının günlük olarak not edildiğini düşündüğümüz eserde, ordu Môngke Kağan'ın yanından ayrılırken Hülegü'den "Cihan Şehzadesi" unvanı ile bahsedildiği görülmektedir.²⁷ Ceyhun Nehri'ni geçtikten sonra Hülegü'ye "Cihan Padişahı", "İlhan"²⁸ ve "Han" denilmeye başlanmıştır. Ama "İlhan" ve "Han" unvanlarına ancak eserin son cildinde yer verildiği dikkatten kaçmamalıdır.²⁹ Ayrıca eserde, Hülegü'nün gönderildiği coğrafyada yönetimi altına girecek bölgeye dair hiçbir kayda rastlanılmamaktadır.³⁰ Bu durum Hülegü'nün gönderilme amacının farklı olup, gelişen olaylar neticesinde değişime uğradığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî'nin verdiği bilgiler de bu değişimi kanıtlar niteliktedir. Ona göre, Môngke Kağan içten içe zihninde Hülegü'nün İran'da kalmasını ve orada hanedanını kurmasını istemekteydi. Ancak bu isteğini Hülegü'ye söyleyememiştir. Bu nedenle Hülegü, askerî ve siyasî amaçlar uğruna, bölgenin idaresine yönelik hiçbir niyet içermeksizin batıya gelmiştir. Ayrıca

¹⁹ Fesih Hafî, *age*, C. II, s. 811; Sagan Setsen, *Erdeniin Tovç*, haz. M. Bayarsaihan, Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006, s. 91; Lubsandanzan, *Altan Tovç*, haz. Ş. Çoimaa, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006, s. 227; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul 1981, s. 620.

²⁰ Gregory Abu'l Farac, *age*, s. 571-577; Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1025-1034; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka – Mehmet Ersan – Ahmad Hesamipour Khelejanı, TTK, Ankara 2013, s. 53-60; Reuven Amitai, "The Resolution of the Mongol-Mamluk War", *Mongols, Turks and Others Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Brill, Leiden 2015, s. 359-360; Yuvalı, *age*, s. 172.

²¹ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 220-242; Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 505; Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Zafername*, Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, Mikrofilm Arşiv Nu: 1490, Envanter Nu: T 2041, vr. 349 a-b; Vassâf, *age*, s. 323-325; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Neşr. M. Uyar, Ötüken Yay., İstanbul 2016, s. 295-296.

²² H. F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 19, No. ¾, 1956, s. 306; Habibe Temizsu, *Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim Yasak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 191.

²³ Muineddin Natanzi, *Muntehabû't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervin İstahri, İntişat-ı Esatir, Tahran 2005, s. 259.

²⁴ Djamal al-Karşi, *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah Djamal al- Karşi al-Mulhakat Bissurah*, C. I, tr. Ş. H. Vohidova, B. B. Aminova, Daik Pryess, Almatı 2005, s. 119; E. Bretschneider, *Mediaeval Researchers From Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, Trübner & Co. Ludgate Hill, London 1888, s. 80; *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, haz. Kürşat Yıldırım, Ötüken Yay., İstanbul 2013, s. 247; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 212.

²⁵ Seyfi Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, Neşr: Golam Rıza Tebatabayi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2005, s. 260, 276; Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism*, University of California Press, London 1987, s. 87-88; Spuler, *age*, s. 44; Yuvalı, *age*, s. 199; Osman Gazi Özgüdenli, "Merâga mad.", *DİA*, C. 29, TDV Yay., İstanbul 2004, s. 162.

²⁶ Allsen, *age*, s. 49; David Morgan, *The Mongols*, Basil Blackwell, Cambridge 1986, s. 149; Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, Vol. 22, No. ¾, Leipzig 1978, s. 232; Krenina Kollmar Paulenez, *Moğollar Cengiz Handan Günümüze*, çev. Hakan Aydın, Runik Kitap, İstanbul 2020, s. 51; Spuler, *age*, s. 59; A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 310; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 2006, s. 391.

²⁷ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 706.

²⁸ "İlhan" unvanı tabii, boyun eğmiş han anlamına gelmektedir. Bk. Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlılar'da Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 1, İstanbul 2018, s. 74; Amitai Preiss, "İlhan Unvanının Moğollar Arasında İlk Kullanımına Dair Tespitler", çev. Mustafa Uyar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIX, Nu. 2, İzmir 2014, s. 645.

²⁹ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 719, 738, 855.

³⁰ Bk. Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*.

Möngke Kağan hedeflenen askerî ve siyasî amaçlara ulaşıldığı zaman Hülegü'nün geri Moğolistan'a dönmesini istemiştir.³¹

Yukarıda bahsettiğimiz kaynakları destekler mahiyette Aknerli Grigor tarafından kaleme alınmış eserde de bazı bilgiler bulunmaktadır. Müellife göre, Ceyhun Nehri'nin batısına gelen şehzadelerin en büyüğü Hülegü, tümen başı (on bin) olarak yanında onunla aynı statüye sahip yedi tane daha Cengiz Han hanedanına mensup kişi ile bölgeye gelmiştir. Bu şehzadeler Bağdat'ın alınmasından sonra ele geçirdikleri ganimetlerin de etkisiyle kendi başına buyruk hareket etmeye başlamışlardır. Bölgede yer alan şehirleri yağmalayarak kendi hesaplarına geldiği şekilde davranmışlardır. Hülegü, ağabeyi Möngke Kağan'a rapor yollayarak verilen görevleri yerine getirdiklerini bildirmiştir. Ancak Bağdat'ın alınması sonrasında oluşan yeni düzenden şikâyetini beyan etmiştir. Şehzadelerin bölgede düzensizliğe sebebiyet verdiğini belirtmiştir. Başlarında bir idareci bulunmadığı için istedikleri gibi davrandıklarından yakınmıştır.³²

Aknerli Grigor tarafından verilen bu bilgilerin çeşitli kaynaklarca da teyit edildiği görülmektedir. Hülegü'nün içerisinde bulunduğu yedi şehzadenin bölgeye geldiği bilgisi, çoğu kaynaktan verilen Balaga, Tutar, Kuli, Teküder, Sübütey ve Buka Timur isimleri ile uyumaktadır.³³ Ayrıca bu yedi şehzadenin tümenbaşı olarak aynı statüde geldiği ifadesi de ordunun yetmiş bin kişiden oluştuğunu söyleyen kaynaklar tarafından onaylanmaktadır.³⁴ Ordu içinde Hülegü'nün hanedana mensup en yaşlı şehzade olması meselesi ise biraz düşündürücü olmakla birlikte tutarlılığını korumaktadır. Çünkü, Çağatay ve Çuci hanedanından şehzadeler Cengiz Han'ın torunlarının çocukları veya torunlarının torunlarıdır.³⁵ Hülegü'nün hem Cengiz Han'ın torunu hem de diğer kardeşi Sübütey'den büyük olduğu bilinmektedir.³⁶ Ancak Buka Timur ise, Hülegü gibi Cengiz Han'ın torunudur.³⁷ Çiçegen Beki'nin Toluy'dan büyük olmasından dolayı³⁸ oğlu Buka Timur'un, Hülegü'den daha yaşlı olabileceğine dair bir ihtimal bulunmaktadır. Ama tarihî süreç bu ihtimalin gerçek olma oranını düşürmektedir. Hülegü'nün sefere katılan şehzadelerin en yaşlısı olması onu aka³⁹ konumuna yükselterek itibarını artırmaktadır. Hülegü'yü itibarlı kılan durumlardan bir diğeri de ağabeyi Möngke'nin, Büyük Kağan olmasıdır. Bu ise, Hülegü'ye Ceyhun Nehri'nin batısına gelişi sırasında gösterilen ihtiram ve adına tertip edilen şaşaalı şenliklerin nedenlerini açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca Ceyhun Nehri'nin batısında bulunan birçok yerel yöneticinin Moğol hâkimiyetinin bölgedeki sorumlusu olarak Hülegü'yü görmesi⁴⁰ de gelen şehzadeler arasında bahsettiğimiz nedenlerden dolayı bir adım önde olmasından kaynaklanmaktadır.

Möngke Kağan tarafından gönderilen ordunun Ceyhun Nehri'nin batısına gelişi sırasında Maveraünnehir şehirlerinin yönetimini üstlenen Mesud Bey'in, sefere katılan şehzadeler için 1254 yılı yaz (h. 652) aylarında Kân-i Gul ovasında şölen düzenlemiştir. Şölende Toluy'un oğlu Sübütey hayatını kaybetmiştir. Bu durum Hülegü'yü, Toluy Hanedanı'nın bölgedeki tek temsilcisi hâline getirmiştir.⁴¹ Ağabeyi Möngke Kağan nazarında Hülegü'nün daha fazla değerinin artmasına katkısı olmuştur. Ayrıca Sübütey'in ölümü ile ordunun yönetiminde Cengiz Han Hanedanı'ndan Hülegü haricinde beş şehzade kalmıştır. Şehzadelerin hepsinin Bağdat şehri alınana kadar Hülegü ile birlikte hareket ettikleri kaynaklardan takip edilebilmektedir.⁴² Ancak sonrasında gerçekleşen Suriye Seferi'ne katıldıklarına yönelik herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.⁴³ Bu durum da Aknerli Grigor'da geçen Hülegü'nün ağabeyi Möngke'ye gönderdiği raporun içeriğini doğrulamaktadır. Ayrıca 1258 yılında Bağdat'ın alınması ile birlikte şehzadelerin Hülegü'den ayrılarak kendi başlarına buyruk hareket ettikleri

³¹ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 977.

³² Robert P. Blake, Richard N. Frye, "History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc Hitherto Ascribed to Malak'ia The Monk: The Armenian Text Edited with an English Translation and Notes", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 12, No. ¾, 1949, s. 337-339; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrnt D. Andresyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2012, s. 55-57; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 137-139.

³³ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 977-978, 1008; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 707-709; Gregory Abu'l Farac, *age*, C.II, s. 556; Vassâf, *age*, s. 342. Aknerli Grigor da bu kişilerin ilk beş tanesinin isimleri kısmen tespit edilebilmesine rağmen Sübütey ve Buka Timur konusunda emin olunamamaktadır. Ayrıca vermiş olduğu Kadagan ismini de Ögedey hanedanıyla bile ilişkilendirmek mümkündür. Bk. Blake, Frye, *age*, s. 327; Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian Names and Terms History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 12, Nu. ¾, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1949; s. 415, 421; Aknerli Grigor, *age*, s. 46-47; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009, s. 85.

³⁴ Muineddin Natanzi, *age*, s. 108.

³⁵ Bk. Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*.

³⁶ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 779-783.

³⁷ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 708; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 100; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 971.

³⁸ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 132.

³⁹ Bk. Francis Woodman Cleaves, "Aqa Minu", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 24, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1963; Volker Rybatzki, *Die Personennamen Und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente*. Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006, s. 45-46.

⁴⁰ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 978-979; Seyfi Herevî, *age*, s. 276; Mahmud Mirhand, *age*, C. VIII, s. 4017; Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 712-714.

⁴¹ Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 713; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 978-979; Mahmud Mirhand, *age*, C. VIII, s. 4017.

⁴² Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 860-861; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1008-1020; Muhammed Benâkefî, *age*, s. 414-420.

⁴³ Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1025-1028; Muhammed Benâkefî, *age*, s. 420-422.

bilgisini⁴⁴ kanıtlamaktadır. Ancak şehzadelerin kendi başına buyruk davranışlarının Hülegü ile onlar arasında husumet doğurduğuna dair kaynaklarda bir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle Hülegü herhangi bir çekincesi olmadan Suriye Seferi'ne çıkabilmiştir. Ancak Möngke Kağan'ın huzuruna giden elçilik heyeti, Möngke'nin ölüm haberi ile gelmiştir.⁴⁵ Ansızın gelen bu haber üzerine Hülegü, çıkmış olduğu seferi yarıda bırakarak geri dönmüştür.⁴⁶ Zira Çin'de bulunan ve sonradan kağanlık davası güdecek olan Kubilay bile Möngke'nin ölümüne Hülegü gibi çıkmış olduğu seferi yarıda bırakacak kadar önem atfetmemiştir.⁴⁷ Hülegü'nün bu kararı mevcut durumda önemli bir değişiklik veya kendisinin birtakım planlar içinde olduğunu göstermektedir.

Hülegü'nün Suriye Seferi'nden dönüşü çoğu kaynaktaki ağabeyi Möngke'nin ölümü ile alakalandırılmaktadır.⁴⁸ Korykoslu Hayton ise, Hülegü'nün Büyük Kağan olmak amacıyla Moğolistan'a gitmek için geri döndüğünü belirtmektedir.⁴⁹ Ayrıca Hülegü'ye ait olduğu düşünülen bir mektupta ise, otlak sorunları nedeniyle Suriye'de kalınmadığı belirtilmektedir.⁵⁰ Ama Hülegü'nün İran'a dönmesi yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Çünkü, Hülegü ile özellikle Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler arasında birtakım husumetler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵¹ Çıkan husumetin nedeni, Aknerli Grigor'da, Möngke Kağan'ın ölmeden önce vermiş olduğu emir olarak gösterilmiştir. Bu emire göre, Hülegü bölgenin idaresini üstlenip han ilan edilmeli ve diğer bütün şehzadeler de ona itaat etmelidir. Hülegü, Möngke Kağan'dan almış olduğu yetki gereğince şehzadeleri yanına çağırarak durumu bildirmiştir. Çağatay Hanedanı'ndan Teküder itiraz etmeden oluşan yeni düzeni kabullenmiştir. Ancak aralarından bazıları Hülegü'nün idaresine girmeyi reddetmiştir. Reddeden şehzadeler arasında Kuli öldüğü için yerine geçen oğlu Migan,⁵² Tutar ve Balaga gibi Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler bulunmaktadır. Hülegü tarafından daha önceden yerleştirilmiş olan askerî birlikler tarafından Migan haricinde diğer şehzadeler yakalanarak idam edilmiştir. Migan ise, yaşı küçük olduğu için bir adaya kapatılmıştır. Böylece Hülegü, Möngke Kağan'ın göndermiş olduğu elçilik heyetince han ilan edilmiştir.⁵³

Hülegü ve şehzadeler arasında çatışmanın başlaması ile ilgili *Câmiu't Tevârih* farklı bir rivayette bulunmaktadır. Esere göre, şehzadeler ilk başta kendi aralarında bir anlaşmazlığa düşmüştür. Bu arada Balaga aniden ölmüştür. Balaga'nın ölümünden Tutar sorumlu tutulmuş ve isyan ile suçlanmıştır. Hülegü, Çuci Hanedanı şehzadelerinin aralarında çıkan bu olaya dâhil olarak Tutar'ı yakalatıp Altın Orda tahtına geçmiş olan Berke'nin yanına yollamıştır. Berke de Tutar'ı Cengiz Han yasasına göre, tekrar Hülegü'nün yanına göndermiştir. Böylece Hülegü onu Şubat 1260 (17 Safer 658) tarihinde idam ettirmiştir. Bu olaydan kısa süre sonra da Kuli vefat etmiştir. Çıkan karmaşa yüzünden Memlukler tarafından esir edilip öldürülen Kitbuka'nın intikamı için herhangi bir girişimde dahi bulunulamamıştır. Şehzadelerin ölümüyle birlikte Hülegü ile mücadeleye girişen mahiyetleri de Derbend ve Hazar Denizi'nden geçerek Çuci Hanedanı topraklarına kaçmışlardır. Bu olaydan kısa süre sonra da Berke ile Hülegü arasında ihtilaf çıkmıştır. Berke, Tutar'ın kanının alınması için akrabalarından Buka'yı otuz bin asker ile Hülegü üzerine yollamıştır.⁵⁴

Yukarıda görüldüğü üzere *Câmiu't Tevârih*'te Tutar'ın, Hülegü tarafından idamı ilk başta Berke'nin rızasıyla gibi gösterilmektedir. Ancak sonrasında Berke'nin bu idamın hesabını sormak için Hülegü'ye savaş açması, ilk verdiği bilgi ile çelişmektedir. Gerçekleşen olayın eserde aktarıldığı gibi olup olmadığını şüpheli hâle getirmektedir. Ayrıca Tutar'ın neye karşı isyan ettiği konusu da belli değildir. Ama bu çelişkileri yine aynı eserin Merağa Rasathanesi hakkında vermiş olduğu bilgi bir nebze de olsa aydınlatmaktadır. Çünkü esere göre, rasathanenin inşaatı Hülegü'nün tahta çıkışından yedi yıl sonra tamamlanmıştır.⁵⁵ Merağa Rasathanesi'nin Hülegü'nün 8 Şubat 1265 senesinde (19 Rebiülahir 663)⁵⁶ ölümünden birkaç yıl sonra bitirildiği bilinmektedir.⁵⁷

⁴⁴ Blake, Frye, *agm*, s. 337; Aknerli Grigor, *age*, s. 56.

⁴⁵ Muhammed Benâketî, *age*, s. 421; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1025-1026.

⁴⁶ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1027-1028; Korykoslu Hayton, *age*, s. 112-113; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age*, s. 305-306.

⁴⁷ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 871; Muhammed Benâketî, *age*, s. 403-404; A. C. M. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, haz. Ekrem Kalan, I. Q Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. 233-234; Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 46-47.

⁴⁸ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1027-1028; Muhammed Benâketî, *age*, s. 421; Mahmud Mirhand, *age*, C. VIII, s. 4049.

⁴⁹ Korykoslu Hayton, *age*, s. 112-113.

⁵⁰ Morgan, *age*, s. 156; Korykoslu Hayton, *age*, s. 113.

⁵¹ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe, İstanbul 2017, s. 67, 138, 151; Oktay, *age*, s. 235; Müverrih Kiragos, *age*, s. 85.

⁵² Migan'ın İran'a geldiği *Câmiu't Tevârih* tarafından da doğrulanmaktadır. Bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, Neşr. Behmen Kerimi, İntişarat-ı İkbâl, Tahran 2014, s. 511; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh*, tr. W. M. Thackston, Part 2, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Boston 1998, s. 351.

⁵³ Blake, Frye, *agm*, s. 339; Aknerli Grigor, *age*, s. 56; Oktay, *age*, s. 137-138.

⁵⁴ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1034; Fesih Hafî, *age*, C. II, s. 811; Muhammed Benâketî, *age*, s. 421; Ömer Subaşı, "Moğol Neküderilerin Kökeni ve Faaliyetleri", *Belleten*, C. 83, S. 298, Ankara 2019, s. 862.

⁵⁵ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1025.

⁵⁶ Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1051; Vassâf, *age*, s. 30; Gregory Abu'l Farac, *age*, s. 584-585.

⁵⁷ Vassâf, *age*, s. 30; Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, C. II, TÜBA Yay., Ankara 2015, s. 28; Mehmet Sami Baga, Sadi Yılmaz, "Fuat Sezgin'in Tarih Yazıcılığında Rasathaneler: Meraga Rasathanesi Örneği", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. Özel Sayı, Bingöl 2019, s. 126; M. Fuad Köprülü, "XIII. Asırda Marğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C. VI, TTK Yay., Ankara 1942, s. 212-216.

Bu bilgi ışığında yapılan hesaba göre, Hülegü'nün en erken 1259-1260 yılı sonrasında Ceyhun Nehri'nin batısında hâkimiyet iddiasıyla ortaya çıktığı düşüncesini doğrulamaktadır. Bu durum da Hülegü'nün Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler ile arasının bozulmasında, bölge hâkimiyeti üzerinden çıkan anlaşmazlığın etkili olduğunu rivayet eden kaynakları teyit etmektedir. Ancak bu düşünceye *Târih-i Güzide*'nin vermiş olduğu bilgiler gölge düşürmektedir. Çünkü esere göre, Hülegü'nün hanlık süresi dokuz yıldır.⁵⁸ Bu hesaba göre, 1265 yılında öldüğü bilinen Hülegü 1256 yılında han olmuştur. 1330 yılında tamamlanmış olan⁵⁹ eserin vermiş olduğu bu beyanat muhtemelen kendisinden önce yazılmış olan, Hülegü'nün 1256 yılında Ceyhun Nehri'ni geçişine istinaden verilmiştir.

Hülegü'nün Ceyhun Nehri'nin batısında hâkimiyetini simgeleyen önemli delillerden biri de onun adına basılmış olan paralardır. Paraları önemli kılan sebeplerin başında, dönemi aydınlatmak için başvurduğumuz kroniklerde uygulanan yazım tarzına istinaden kişilere kronolojiye uygun olarak unvan verilmemesi gelmektedir. Bu nedenle kroniklerde ele alınan kişiler en son kullandıkları unvan temel alınarak olaylara dâhil edilmektedir. Ama paralar, üzerlerinde bulunan basım tarihleri ile uyumlu olarak unvanlara yer verdikleri için, belirsizliği ortadan kaldırarak meselenin aydınlatılmasında bir adım öne geçmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Hülegü'nün, bölgedeki hâkimiyetini simgeleyen "İlhan" unvanına yer verilerek basılan paralarının en erken tarihli olanları 1259-1260 (h. 658) senelerine denk gelmektedir.⁶⁰ Ancak bu paralarda Büyük Kağan Möngke'nin isminin altında Hülegü'nün adına yer verilmiştir. Bu nedenle el-Ömerî eserinde, Hülegü'nün yaşamı boyunca bağımsız bir hükümdar olmayıp, Möngke Kağan'a bağlı bir naip olarak bölgede idareyi ele aldığını belirten bir rivayete yer vermektedir.⁶¹ El-Ömerî'de yer alan bu rivayet dikkate alındığında gözden kaçırılmaması gereken husus Möngke Kağan'ın 1259 yılında ölümüdür. Yukarıda doğruluğunu sorguladığımız eserlerde de Hülegü'nün, Möngke'nin ölümü sonrasında bölge yönetimini üstlendiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında el-Ömerî'nin de ele aldığımız kaynaklarla doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Tüm anlatılanlardan sonra yeniden tarihî sürece dönülecek olursa Hülegü, kaynaklardan görüldüğü üzere sadece Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler ile sorunlar yaşamıştır. Bu sorunlar neticesinde ilk başta şehzadelere karşı yürütülen mücadele daha sonra farklı bir hâl almıştır. Böylece Altın Orda Hanlığı, Hülegü'nün Ceyhun Nehri'nin batısında üstlenmiş olduğu role muhalefet etmeye başlamıştır. Tam da bu sırada Büyük Moğol Ulusu'nda iki Büyük Kağan ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan iki kağan da Hülegü'nün kardeşidir. Bunlardan küçük kardeşi Arık Buka, Karakorum'da kağan ilan edilmiştir. Diğer kardeşi Kubilay ise, Şandu (Kaipig-fu)⁶² şehrinde kağanlık tahtına çıkmıştır.⁶³ Bu şekilde kağanlık tahtında iki kağan olması diğer hanedan üyelerinin taraflar arasında seçim yapmasını sağlamıştır. Seçilen taraflar Cengiz Han Hanedanı'na mensup şehzadelerin bir bakıma hesaplaşmasının da önünü açmıştır. Arık Buka, ilk başta Hülegü, Altın Orda hanı Berke, Çağatay hanı Algu ve Ögedey Hanedanı'ndan bazı şehzadelerin kendisini desteklediği iddiası ile güçlü bir kağan imajı çizse de bu durum fazla uzun sürmemiştir.⁶⁴ Çünkü Hülegü ve Algu kısa süre içinde Kubilay'ın yanında yer aldıklarını açıklamışlardır. Böylece Arık Buka da Berke ve Ögedey Hanedanı şehzadelerinden aldığı destekle Kubilay taraftarlarına karşı savaş açmıştır. Bu hizipleşme neticesinde Hülegü, Ceyhun Nehri'nin batısında kalan toprakların Arık Buka taraftarlarına karşı savunucusu olmuştur. Hülegü ve Berke arasındaki mevcut gerginliklerin de vermiş olduğu fırsat ile 1262 yılından itibaren savaşlar başlamıştır.⁶⁵ Ayrıca Algu da, Arık Buka ve Berke'ye karşı mücadeleye fiili olarak katılmıştır.⁶⁶ Bu şekilde 1264 yılına kadar verilen mücadele sonucunda Arık Buka, ağabeyi Kubilay'a teslim olmuş ve kağanlık tahtından vazgeçmiştir.⁶⁷ Ancak bu olay sonrasında bile taraflar arasındaki savaşlar son bulmamıştır. Bu durum diğer Moğol hanedanlarından ve Büyük Kağanlık'tan ziyade bölgede Hülegü Hanedanı'nın meşruiyetini kuvvetlendirmiştir. Hatta Hülegü'nün oğlu

⁵⁸ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *age*, s. 590; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s. 479.

⁵⁹ Abdülkerim Özyayın, "Hamdullah el-Müstevfî mad.", *DİA*, C. 15, TDV Yay., İstanbul 1997, s. 454.

⁶⁰ Bk. Ömer Diler, *İlhanlılar İran Moğollarının Sikkeleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006; Badarch Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, Admon Print, Ulaanbaatar 2005; Preiss, *agm*, s. 645-646; Alican Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018, s. 21.

⁶¹ El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2014, s. 73.

⁶² Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004, s. 457-458; Nancy Shatzman Steinhardt, *Chinese Imperial City Planning*, University of Hawaii'i Press, Hawaii 1990, s. 151-153; Dalai Çuluuni, *Mongolin Tüüh (1260-1388)*, C. III, Tüüh - Arkeolojin Hureelen, Ulaanbaatar 2015, s. 61-62.

⁶³ Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 875-876; Muhammed Benâketî, *age*, s. 405; Jamba, Asragç Nertiin Tüüh, haz. D. Zayaabaatar, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006, s. 40; Sagan Setsen, *age*, s. 91; Mustafa Uyar, "Kubilay Han'ın Hülegü Hanedanlığı'na Karşı Düzenlediği Başarısız Darbe Girişiminin Ana Karakteri: Buka Çingsang", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, çev. Erhan Ateş, C. 7, S. 1, İstanbul 2020, s. 218.

⁶⁴ Barthold, *age*, s. 620.

⁶⁵ Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *age*, C. II, s. 1045.

⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 768; Muhammed Benâketî, *age*, s. 405-406; Müverrih Kiragos, *age*, s. 84-85.

⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *age*, C. I, s. 886; Muhammed Benâketî, *age*, s. 406; Hafız Ebru, *Zeyl-i Cami'üt Tenvârih-i Reşidî*, Neşr. Hanbaba Beyanı, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran 1972, s. 193.

HÜLEGÜ'NÜN İLHANLI HANEDANI'NA MEŞRU ZEMİN İNŞAASI

Abaka, babasının 1265 yılında ölümü sonrasında Büyük Kağan'ın rızasını beklemeden sadece devlet erkânının isteği ile babasının yerine geçebilmiştir.⁶⁸

SONUÇ

Kaynaklardan edinebildiğimiz ipuçları neticesinde Hülegü'nün Ceyhun Nehri'nin batısına gelir iken bölge idaresine yönelik herhangi bir niyet taşımadığı düşüncesi ağır basmaktadır. İncelediğimiz kaynaklar ışığında, Hülegü'nün ancak 1258 yılında Bağdat'ın alınması sonrasında bu niyete girmiş olabileceğine dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Niyetini de ağabeyi Mönge Kağan'a bildirerek onun icazeti sonrasında bölge idaresini üstlendiği görülmektedir. Böylece İlhanlı Hanedanı'nın temelleri de Hülegü tarafından en erken tarih olarak verebileceğimiz 1259-1260 yıllarında atılmıştır. Hülegü'nün bölge hâkimiyetinin sembolü olarak görebileceğimiz dönemin paraları da bu görüşü desteklemektedir. Bu nedenle bölgede bulunan Çuci Hanedanı'ndan şehzadeler ile birtakım mücadelelere giriştiği anlaşılmaktadır. Hülegü, bu muhalif şehzadeleri bastırmayı başararak bölge idaresini tek başına üstlenmiştir. Ama sonrasında Büyük Kağanlık tahtı için çıkan kavgaların da etkisiyle Altın Ordu hanı Berke ve Hülegü arasında savaşlar başlamıştır. Verilen bu mücadele de bir bakıma Hülegü'nün ve hanedanının bölgedeki konumunu güçlendirmiştir. Böylece Hülegü'nün oğlu Abaka, kağanlık icazetini beklemeden babasının yerine geçebilmiştir. Bu durum, herhangi bir idari maksat ile Ceyhun Nehri'nin batısına gelmemiş olan Hülegü'nün yaşarken kendisini, ölümü sonrasında da hanedanını bölge yönetiminde meşru bir konuma getirdiğinin açık bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

ALÂEDDİN ATÂ-MELİK CUVEYNÎ, *Târîh-i Cihân Guşâ*, Neşr. Muhammed Kazvini, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016.

AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milletinin Tarihi*, çev. Hrant D. Andresyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism*, University of California Press, London 1987.

AMİTAİ, Reuven, "The Resolution of the Mongol-Mamluk War", *Mongols, Turks and Others Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Brill, Leiden 2015, s. 359-390.

ANONİM, *Mongolun Nigoça Tobçıyan*, Trs. B. Sumyabaatar, Ulsin Hevlelin Gazar, Ulaanbaatar 1990.

ANONİM, *The Secret History of the Mongols*, tr. Igor de Rachewiltz, Briil, Leiden 2004.

AŞTEYANİ, Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğol*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1987.

ATWOOD, Cristopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004.

BAGA, Mehmet Sami, YILMAZ, Sadi, "Fuat Sezgin'in Tarih Yazıcılığında Rasathaneler: Meraga Rasatanesi Örneği", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. Özel Sayı, Bingöl 2019, s. 121-135.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul 1981.

BLAKE, Robert P., FRYE, Richard N., "History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc Hitherto Ascribed to Malak'ia The Monk: The Armenian Text Edited with an English Translation and Notes", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 12, No. ¾, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1949, s. 269-399.

BRETSCHNEİDER, E., *Mediaeval Researchers From Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, Trübner & Co. Ludgate Hill, London 1888.

CLEAVES, Francis Woodman, "Aqa Minu", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 24, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1963, s. 64-81.

CLEAVES, Francis W., "The Mongolian Names and Terms History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 12, Nu. ¾, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1949, s. 400-443.

Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, haz. Kürşat Yıldırım, Ötüken Yay., İstanbul 2013.

ÇULUUNİ, Dalai, *Mongolin Tüüh (1260-1388)*, C.III, Tüüh - Arkeolojin Hureelen, Ulaanbaatar 2015.

D'OHSSON, A. C. M., *Moğol Tarihi*, haz. Ekrem Kalan, I.Q Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014.

⁶⁸ Reşiduddin Fazlullah Hemedâni, *age*, C.II, s. 1059.

- DİLER, Ömer, *İlhanlılar İran Moğollarının Sikkeleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006.
- DJAMAL AL-KARŞİ, *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah Djamal al- Karşi al-Mulhakat Bissurah*, C. I, tr. Ş. H. Vohidova, B. B. Aminova, Daik Pryess, Almatı 2005.
- EL-ÖMERİ, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2014.
- FESİH HAFİ, *Mucmel Fesih*, C. II, Neşr. Seyid Muhsin Naci Nasrabadi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2009.
- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe, İstanbul 2017.
- GREGORY ABU'L FARAC, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- HAFİZ EBRU, *Zeyl-i Cami'üt Tevârih-i Reşîdî*, Neşr. Hanbaba Beyani, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran 1972.
- HAMDULLAH MUSTEVFÎ KAZVİNÎ, *Târîh-i Gûzide*, Neşr. Abdülhuseyin Nevai, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 2015.
- HAMDULLAH MÜSTEFİ-Yİ KAZVİNÎ, *Târîh-i Gûzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.
- HAMDULLAH MUSTEVFÎ KAZVİNÎ, *Zafername*, Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, Mikrofilm Arşiv Nu: 1490, Envanter Nu: T 2041.
- JAMBA, Asragç Nertiin Tüüh, haz. D. Zayaabaatar, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006.
- JACKSON, Peter, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, Vol. 22, No. ¾, Leipzig 1978, s. 186-244.
- KİRİŞOĞLU, Alican, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.
- KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul 2015.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "XIII. Asırda Marâga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C. VI, TTK Yay., Ankara 1942, s. 207-227.
- LANE, George. "Arghun Aqa Mongol Bureaucrat", *Iranian Studies*, C. 32, S. 4, Oxford 1999, s. 459-482.
- LANE, George, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century Iran*, Routledge Curzon Press, London 2003.
- LUBSANDANZAN, *Altan Tovç*, haz. Ş. Çoimaa, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006.
- MUHAMMED B. ALİ B. TABATABA, *Târîh-i Fahri*, tr. Muhammed Vahid Gulpayegani, İntişarat-ı Bengah Tercüme Neşr Kitab, Tahran 1981.
- MUHAMMED BENÂKETÎ, *Târîh-i Benâketî*, Neşr. Cafer Şear, Encümen-i Asar Mefahir-i Ferhengi, Tahran 2000.
- MAHMUD MİRHAND, *Târîh-i Ravzatu's Safâ*, C. VIII, Neşr. Cemşid Kiyanser, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006.
- MİNHÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsiri*, Neşr. M. Uyar, Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- MORGAN, David, *The Mongols*, Basil Blackwell, Cambridge 1986.
- MÜVERRİH KİRAGOS, *Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009.
- MUİNEDDİN NATANZÎ, *Muntehabû't Tevârih-i Muînî*, Neşr. Pervin İstahri, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2005.
- MÜVERRİH VARDAN, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, S. 3, çev. Hrant D. Andreyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 153-244.
- NYAMAA, Badarch, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, Admon Print, Ulaanbaatar 2005.

HÜLEGÜ'NÜN İLHANLI HANEDANI'NA MEŞRU ZEMİN İNŞAASI

- OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfî mad.”, *DİA*, C. 15, TDV Yay., İstanbul 1997, s. 454-455.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İlhanlılar’da Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 1, İstanbul 2018, s. 73-91.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Merâga mad.”, *DİA*, C. 29, TDV Yay., İstanbul 2004, s. 162-163.
- PAULENEZ, Krenina Kollmar, *Moğollar Cengiz Handan Günümüze*, çev. Hakan Aydın, Runik Kitap, İstanbul 2020.
- PREİSS, Amitai, “İlhan Unvanının Moğollar Arasında İlk Kullanımına Dair Tespitler”, çev. Mustafa Uyar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIX, Nu. 2, İzmir 2014, s. 645-656.
- RASHİDUDDİN FAZLULLAH, *Jami’u’t-Tawarikh*, tr. W. M. Thackston, Part 2, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Boston 1998.
- REŞİDUDDİN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Câmiu’t Tevârih*, C. I-II, Neşr. Muhammed Ruşen- Mustafa Musevi, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995.
- REŞİDUDDİN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Kitab-ı Nesebname-i Mûluk*, Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kitaplığı, Envanter Nu: 2937.
- REŞİDUDDİN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Câmiu’t Tevârih*, Neşr. Behmen Kerimi, İntişarat-ı İkbâl, Tahran 2014.
- REŞİDUDDİN FAZLULLAH, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka – Mehmet Ersan – Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara 2013.
- ROSSABİ, Morris, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- RYBATZKİ, Volker, *Die Personennamen Und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente*. Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006.
- SAGAN SETSEN, *Erdeniin Tovç*, haz. M. Bayarsihan, Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006.
- SEYFİ HEREVÎ, *Târîhnâme-i Herât*, Neşr: Golam Rıza Tebatebayi, İntişarat-i Esatir, Tahran 2005.
- SEZGİN, Fuat, *İslam’da Bilim ve Teknik*, C. II, TÜBA Yay., Ankara 2015.
- SCHURMANN, H. F., “Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 19, No. ¾, Harvard-Yenching Institute, Cambridge 1956, s. 304-389.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957.
- STEINHARDT, Nancy Shatzman, *Chinese Imperial City Planning*, University of Hawai’i Press, Hawaii 1990.
- SUBAŞI, Ömer, “Moğol Neküderilerin Kökeni ve Faaliyetleri”, *Belleten*, C. 83, S. 298, Ankara 2019, s. 853-886.
- T’ANG, Ch’i, Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temaslarda Bulunan Şahsiyetler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1970.
- TEMİZSU, Habibe, *Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim Yasak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- TOGAN, A. Z. V., *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.
- UYAR, Mustafa, “Kubilay Han’ın Hülegü Hanedanlığı’na Karşı Düzenlediği Başarısız Darbe Girişiminin Ana Karakteri: Buka Çıngsäng”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, çev. Erhan Ateş, C. 7, S. 1, İstanbul 2020, s. 217-227.
- VASSÂF, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Neşr. Abdul Muhammed Ayeti, İntişarat-ı Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1968.
- YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.